

ІСТОРІЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА

УДК 378.1:631.527(477.7)

Апостол М.В.

**ОДЕСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ АКАДЕМІКА ВУАН А.О.
САПЕГІНА: ДОРЕВОЛЮЦІЙНІ РОКИ (1903-1917)**

У статті проводиться дослідження дореволюційних років одеського періоду життя академіка А.О. Сапегіна. Доводиться, що саме цей період є періодом становлення А.О. Сапегіна як науковця та організатора

Ключові слова: А.О. Сапегін, імператорський Новоросійський університет, цитологія, селекція, методика дослідної справи

Дослідження з історії генетики, селекції, сільськогосподарської дослідної справи, застосування математичних методів в останні роки привертає увагу все більшої кількості вчених. Особистість видатного вченого, академіка ВУАН Сапегіна А.О. виділяється тим, що він перебував біля витоків усіх означених вище галузей та зробив величезний вклад у їх розвиток, збагативши кожную з них завдяки використанню інших. Застосований вченим підхід є найперспективнішим та найефективнішим з точки зору отримання результатів при проведенні сучасних наукових досліджень. Широко відомі дослідження С.П. Лифенка, В.П. Коновалова, В.М. Соколова, пов'язані з науковою та організаторською діяльністю академіка А.О. Сапегіна, як керівника Селекційно-генетичного інституту, фахівця в галузі селекції сільськогосподарських рослин. Проте їхні дослідження стосуються наукової та організаторської діяльності вченого, пов'язаної лише із становленням та розвитком Селекційно-генетичного інституту. Комплексних досліджень та аналізу наукової та організаційної діяльності вченого на теперішній час не існує.

Представлена робота стосується дослідження наукової діяльності академіка А.О. Сапегіна як видатного вітчизняного вченого, який вказав нові ефективні підходи до розв'язання наукових завдань. В роботі проводиться дослідження дореволюційних років одеського періоду життя вченого як періоду його наукового становлення.

Відліком одеського періоду життя А.О. Сапегіна став переїзд до міста й вступ до Новоросійського університету на фізико-математичний факультет природничого відділення у 1903 р. Термін навчання в університеті складав всього чотири роки, проте припали вони на дуже складні часи. На роки навчання А.О. Сапегіна в університеті припала революція в Росії 1905 року, а внаслідок високої політичної активності студентства в університеті неспокійно було з перших днів навчання.

Ще у 1903 р. в університеті функціонували: «студентська група РСДРП»[1, с. 109], «Студентська соціалістично-революційна організація

Новоросійського університету» [2, с. 8], монархічні об'єднання студентів ліги «Єднання - сила» і «Світанок» [3, с. 105], Священна Ліга [4]. З 1900 р. в університеті діяла Рада університету (Союзна рада), що складалася з представників земляцтв Новоросійського університету [5]. Відбувалася подальша політизація студентства.

Внаслідок політичної кризи в державі масові зібрання студентів у Новоросійському університеті, що носили політичний характер, почалися ще у листопаді 1904 р. [1]. В місті в цей час вже відбувалося багато політичних подій, тому політика не залишалася осторонь і в межах навчального закладу. Наприкінці 1904 р. було створено «Соціалістичну групу студентів Новоросійського університету» [3, с. 106].

З початком першої російської революції Новоросійський університет став одним центрів революційних дій, у якому озброювали для боїв на вулицях міста, а студенти університету стали активними учасниками політичної боротьби 1905-1907 років. Вже 16 січня 1905 р. одеське студентство організувало акцію протесту у зв'язку з подіями 9 січня у Санкт-Петербурзі. Значна частина студентів припинила відвідування лекцій, в університеті готувалися до загального страйку.

Усі зібрання студентів в університеті дозволялися лише в присутності ректора та одного із деканів, а за настроями студентів та викладачів завжди був суворий нагляд. За результатами такого нагляду 23 січня 1905 р. був надісланий лист від ректора Новоросійського університету О. М. Деревницького попечителю Одеського навчального округу Х.П. Сольському, де вказувалося, що в життя університету певні особи намагаються увести політику і прагнуть зробити заклад співучасником політичних подій [6, арк.3 – 5]. Політичні угруповання занурюються у студентське середовище, закликають до політичної боротьби. З листа також можна зробити висновок, що ситуація була досить складною, навіть заняття були призупинені.

Ректором з метою найскорішого відновлення занять було призначено засідання Ради університету на 24 січня 1905 р., але його вирішили провести раніше, щоб запобігти загальному студентському збору, призначеному на 24 січня 1905 р. Дійовим засобом, що допомагав справитися із страйком студентів, на думку ректора була тільки система жорстоких покарань [6, арк. 1-2]. Тільки виключення з університету на думку ректора (лист № 71 від 21 лютого 1905 р. [6, арк.3–5]), навіть за присутність на недозволених зборах (випадкову чи не випадкову), і жодних поступок вважалися дійовими засобами у запобіганні студентський страйків. Напередодні страйку були проведені арешти та обшуки студентів [3, с. 108].

Відношення викладачів до студентської активності було різним. З одного боку ними було створено академічний союз, який протестував проти притягнення університету до політичної боротьби та закликав

займатися лише чистою наукою. З іншого, частина викладачів підтримувала активність студентів та їхню участь у визвольному русі. На професорів, що притримувалися консервативних поглядів, сипалися образи, погрози та спроби вигнати їх рішенням студентів-бунтівників. Професори у відповідь пропагували декларацію правого академізму та висловлювали протест як, наприклад, у «Телеграмі 24 одеських професорів», опублікованій 17 лютого 1905 р. у газеті «Новое время», де вказували, що задачі університетів зовсім далекі від політичної боротьби.

21 лютого 1905 р. заняття в університеті припинилися – Новоросійський університет приєднався до загальноросійського студентського страйку [1, с. 149]. Радою університету (Союзною радою) як студентським органом самоврядування було обрано організаційний комітет, який саме і взяв участь у студентському страйку, керував виступами, налагодив зв'язки із студентством інших університетів Російської імперії [5].

Лише у вересні 1905 р. студенти університету прийняли рішення про відкриття університету для проведення занять та організації мітингів.

В липні 1905 р. серед студентів була заснована корпорація академістів – Академічний студентський союз.

З осені 1905 р. в університеті були відкриті студентські відділення чорносотенних організацій: Союз руських людей, Союз руського народу та Союз Михайла Архангела [7, с. 72]. За участю студентів та професорів відбувалося формування одеського міського комітету партії кадетів.

Проте революційні події розвивалися далі й у середині жовтня досягли свого апогею. В університеті було створено Коаліційну раду (Центральний студентський орган) як орган студентського самоврядування [8] і заняття були знову припинені [3, с. 110]. Університет став місцем проведення багатотисячних революційних мітингів, у яких взяли участь не лише студенти. Активність студентів була підтримана професорським складом, який на Раді університету прийняв рішення «надати студентам всі доступні для них можливості активної участі у визвольному русі і вироблення переконань шляхом організації мітингів і організації різних партій» [9, ССV].

Восени 1905 року в Одесі почалися погроми. В такій ситуації студенти університету виявили організованість та активність: саме вони разом із робітниками організували загони для боротьби з погромниками та санітарні загони. Загони збиралися та надсилалися з університету до різних частин міста. Санітарні загони доставляли убитих та поранених до університетської клініки. Коаліційна рада забезпечувала зброєю організованих у загони, що перебували на території університету. Територію університету було забарикадовано на випадок нападу урядових військ [9, 10].

Напружним для навчання був і 1906 р. [11]. Коаліційна рада знову

сприяла припиненню занять в Новоросійському університеті. Позиція академістів про відмежовування від політичної боротьби заради продовження університетського навчання і здобуття освіти завадила порозумінню із Центральним студентським органом університету. Тому в листопаді 1906 р. Коаліційна рада оголосила бойкот Академічному студентському союзу. Причиною став протест академістів проти припинення занять в університеті у 1906 році. Їх підтримали чорносотенці, щоб завадити революційній діяльності студентства.

На початку 1907 р. в Одесі також відбувалися студентські заворушення та страйк, які керувалися Коаліційною радою [12].

Проте А.О. Сапегіну вдалося активно проводити навчання. Він продовжив свої заняття ботанікою під керівництвом професорів ботаніки В.А. Ротерта та Ф.М. Каменського. Під керівництвом професора Ф.М. Каменського з 1905 р. вивчав мохи Степової України та гірського Криму, почав працювати у Ботанічному саду університету. Також з архівної справи вченого видно, що у 1906 р. ним були опубліковані матеріали власних зборів «Материалы для флоры северо-восточной части Херсонской губернии» [13, арк. 16].

Слід вказати, що А.О. Сапегіна також не оминула політична водоверт, що наповнила університетське середовище. Архівна справа академіка АН УРСР А.О. Сапегіна [13, арк. 82] містить відомості про його причетність до страйку студентів Новоросійського університету. У особистому листку з обліку кадрів вчений вказує про те, що у 1905 р. він був залишений на другий рік в якості покарання за студентську забастовку. Вказане покарання може свідчити про мабуть, дуже-дуже слабку причетність А.О. Сапегіна до означених подій, інакше б його одразу виключили з університету. Проте, мабуть, цей епізод у майбутньому дуже вплинув на А.О. Сапегіна у подальшому житті.

Стосовно вказаного інциденту інших відомостей в архівних документах не знайдено. На початку ХХ ст. термін навчання в університетах Російської імперії склав чотири роки. Тому особи, що вступали навчатися до Новоросійського університету у 1903 р., повинні були закінчити навчання у 1907 р. В архівних справах А.О. Сапегіна [13, 14] вказується 1907 р. як рік закінчення навчання в університеті. Звідси можна зробити висновок про ймовірне зняття покарання.

Педагогічну діяльність А.О. Сапегін почав з 1906 року. Будучи студентом він почав виконувати обов'язки асистента ботанічного кабінету Новоросійського університету.

Багато видатних особистей були студентами та викладачами Новоросійського університету, а увійти до штату Новоросійського університету було надзвичайно престижно. Після закінчення у 1907 р. навчання в Новоросійському університеті А.О. Сапегін, ставши за фахом ботаніком, залишився в університеті. Йому було запропоновано місце

лаборанта за кафедрою ботаніки професора Ф.М. Каменського. В цьому ж році за результатами досліджень А.О. Сапегін публікує дві наукові роботи у Віснику С.-Петербурзького Ботанічного саду: «Мхи сухих известковых скал окрестностей Одессы» [15] та «Механика наполнения водою мешочков песчаных мхов» [16].

За результатами наукових досліджень у 1910 р. з екології, географії та флористики мохів гірського Криму молодим вченим у «Записках Новоросійського товариства природознавців» була опублікована праця «Мхи горного Крыма» [17], яка за словами А.О. Сапегіна «стала за магістерську дисертацію» [13, арк. 85]. Вона була написана по матеріалах власних зборів та колекціями професорів А.Н. Криштофовича і Ф.М. Каменського. В роботі було наведено 195 видів мохів, а також описано 4 нових види. В якості додатку до цієї роботи ним був опублікований 1910 р. у періодичному виданні наукового товариства Кримсько-Кавказького гірського клубу (1890-1917 рр.) «Записки Крымско-Кавказского Горного Клуба» в Одесі «Определитель листовенных мхов горного Крыма», який був дуже високо оцінений спеціалістами. Визначник повністю займав два номери (№ 2 та № 3) видання.

У цьому ж році асистента ботанічного кабінету та одночасно, лаборанта кафедри ботаніки А.О. Сапегіна було обрано на посаду приват-доценту кафедри ботаніки біологічного факультету університету [13, арк. 82]. Обов'язки асистента ботанічного кабінету Новоросійського університету вчений продовжував виконувати до 1917 р. [13, арк. 82].

Кліматичні умови південних районів країни та близькість до морських портів сприяли розвитку товарного зернового господарства на кінець XIX - початок XX ст. Саме південь став головним експортером зерна (пшениці та ячменю) у Росії на кінець XIX ст. Неухильно також зростала оснащеність сільського господарства різного роду машинами, удосконаленими знаряддями праці на південноукраїнських землях. Необхідну сільськогосподарську техніку майже всю завозили у той час із-за кордону, перше місце за обсягами завезення сільськогосподарської техніки на той час належало Німеччині, а її сільськогосподарська наука також вважалася однією з передових у світі. Життя вимагало сталого підвищення врожайності зернових, проте сорти не могли встояти в періоди посухи та зимівлі, ураження хворобами. Насіння часто завозилося із-за кордону, проте завезені сорти були не пристосованими до вирощування у південній частині країни.

Тому на півдні Росії розвивалася дослідна справа, сортовипробування та селекція. Успішна робота Одеського дослідного поля як зразкової дослідницької установи, що вивчала питання обробки ґрунту, вирощування польових культур, використання добрив, сівозмін, селекції сортів, під керівництвом В.Г. Ротмістрова давала можливість розглядати найактуальніші та найсучасніші для того часу агротехнічні та

методологічні питання. За дослідженням Коновалова В.П. та Соколова В.М. [18] у програмі Одеського дослідного поля, яка діяла з 1909 р., висувалися такі питання як: розробка методологічних питань проведення польових дослідів, вивчення кореневих систем та визначення вологості ґрунту, визначення основних вимог до нових селекційних сортів зернових культур, розробка нових приладів та обладнання тощо. Товариство сільського господарства південної Росії також вбачало необхідність у проведенні селекційної роботи з отримання сортів, пристосованих до умов Степу.

Великий обсяг робіт, що проводився єдиним науковим співробітником – агрономом В.Г. Ротмістровим, для їх успішного виконання вимагав збільшення кількості наукових працівників. Тому в штаті Одеського дослідного поля було уведено посаду помічника директора наприкінці 1910 р.[18]. На цю посаду Товариством сільського господарства південної Росії було запрошено майбутнього приват-доцента Новоросійського університету. З дослідження Коновалова В.П. та Соколова В.М. [18] видно, що співробітником Одеського дослідного поля А.О. Сапегін став ще у 1910 р. (платня вченому за цей рік склала 125 руб.).

У грудні 1910 р. А.О. Сапегіна було відряджено за кордон до наукових установ Німеччини, Швеції, Австро-Угорщини терміном на один рік. Згідно відомостей, поданих в архівних справах [13, 14], вчений добре володів німецькою та англійською мовами. Щодо французької мови, то ним було оцінено володіння цією мовою як недостатнє. Слід також вказати, що за дослідженням Коновалова В.П. та Соколова В.М. у тривалому відрядженні платню А.О. Сапегіну надавало саме Одеське дослідне поле [18].

Знаходячись у науковому відрядженні за кордоном (Берлін-Дален, Прага) ботанік А.О. Сапегін зайнявся цитологією, генетикою та селекцією (навесні 1911 р.) У своїй автобіографії А.О. Сапегін вказує, що у Берліні він працював у вчених Е. Баура та П. Клауссена, а в Празі у Б.Немеца. Саме під керівництвом цих професорів А.О. Сапегін і почав займатися цитологією і генетикою [14, арк. 49] використовуючи свої попередні наукові здобутки.

На початок ХХ ст. серед науковців-біологів було загальновизнаним прийняте уявлення про автономність пластид. Проте після висунення концепції утворення хлоропластів з мітохондрій Г.А. Левитським у 1910 р., так як утворення мітохондрій ще не було вивченим, стали припускати можливість їх виникнення у клітині також і шляхом ділення попередньоіснуючих форм. В результаті тезис про генетичну неперервність пластид змінився уявленням про генетичну неперервність мітохондрій як більш ранньої стадії розвитку пластид, а тезис про індивідуальність пластид залишився без підтвердження. Цією задачею і займався А.О. Сапегін. У Празі вчений почав своє дослідження з

індивідуальності пластиди, яке було значно розширене та закінчене вже в Одесі. У 1912 р. ним було опубліковано «О поведении пластид в спорогенной ткани» [19], в якій доводив, що зародки пластид та хондіосом існують незалежно одна від іншої. Повністю робота з цитології була закінчена та видана в Одесі у 1913 р. під назвою «Исследование индивидуальности пластыды» [20]. В результаті проведених досліджень А.О. Сапегіним було встановлено існування процесу ділення хлоропластів у декількох видів мохів та отримано висновок про індивідуальність пластид у спорових рослин.

Після повернення з відрядження у листопаді 1911 року А.О. Сапегін захистив магістерську дисертацію під назвою «Мхи горного Крыма», отримав ступінь магістра ботаніки та був прийнятий до роботи приват-доцентом Новоросійського університету, а з 1912 р. по 1913 р. був керівником Ботанічного саду університету.

Щодо Одеського дослідного поля, то проведення селекційних та деяких інших досліджень вимагало збільшення робочого місця в будівлі дослідної установи. Побудова у 1911 р. більшої будівлі надала можливість розширити роботи за програмою досліджень. Крім того, у новій будівлі передбачалося помешкання для помічника директора.

8 березня 1912 р. за рішенням Комітету із завідування Одеським дослідним полем створюється відділ селекції при дослідному полі, а його керівником призначається приват-доцент А.О. Сапегін [18]. Відділ почав працювати з квітня 1912 р., хоч офіційно був затверджений у 1913 р. та не мав свого постійного поля перші два роки [21]. Початком роботи були селекційні посіви у 1912 р., які, як відомо, вчений провів з чотирма студентами-практикантами.

Займаючись генетикою та селекцією вчений видає у 1912 р. свою першу роботу в цій галузі: «Законы наследственности как основа селекции сельскохозяйственных растений» [22]. Робота мала оглядовий характер, проте, зважаючи на відсутність видань російською мовою про найновіші досягнення в галузі генетики та селекції, була дуже актуальною. За основу у своїх селекційних дослідженнях вчений визнавав теорію чистих ліній генетика В. Йогансена.

Відсутність потрібної площі для проведення селекційних дослідів та необхідних для наукових досліджень приміщень, матеріальна скрута примушували А.О. Сапегіна не тільки обмежувати об'єм досліджень, а й приводили до непорозумінь із завідувачем Дослідного поля В.Г. Ротмістровим [18, 21]. Але завдяки наполегливості А.О. Сапегіна площа під селекційними дослідями та обсяги фінансування з кожним роком збільшувалися [2, арк.85 (посівна площа: «1912 р. – 400 м², 1913–1915 рр. – 1 га, 1915 р. – 8 га, 1916 р. – 35 га, після 1922 р. – 80-100 га» [21, с. 12]; розмір фінансування: «1912 р. – 600 крб, 1913 р. – 3000 крб, 1914, 1915, 1916 рр. – по 5000 крб, 1916-1918 рр. – 75000 крб. У 1918-1919 рр.

кредитна кооперація видала селекстанції 600000 крб (приблизно 60000 крб на золото)» [21, с. 12]). Крім того, у 1916 р. для селекційного відділу був побудований сарай з кімнатою при ньому, а у 1917 р. – невелике службове приміщення [18, 21]. Це дозволило поступово розширяти програми досліджень. Якщо у перші роки дослідження стосувалися лише селекції озимої та ярої пшениці, то згодом виникла можливість додати кукурудзу. Із спогадів вченого відомо, що за ці роки було зібрано багато селекційного матеріалу на основі місцевих сортів, а основним методом селекції був індивідуальний добір із місцевих сортів.

Комплексне дослідження з цитології, яке було опубліковане в Одесі у 1913 р. під назвою «Исследование индивидуальности пластиды», А.О. Сапегін представив до захисту в якості докторської дисертації у Петроградському Імператорському університеті. Після захисту дисертаційної роботи у 1914 р. вчений отримав науковий ступінь доктора ботаніки.

В ці роки А.О. Сапегін мешкав в Одесі за адресою вул. Єлизаветинська № 6, далі наполегливо працював завідувачем селекційного відділу Одеського дослідного поля та приват-доцентом Імператорського Новоросійського університету. В нього з'являються учні (Кулешов М.М., Писарев В.Є. [21]), з якими він проводить досліди з сортопробування та селекції. Вчений здобув авторитет як фахівець та як відома людина.

У 1917 р. А.О. Сапегін був обраний професором по генетиці та селекції фізико-математичного факультету Імператорського Новоросійського університету [13].

Початок першої світової війни у 1914 р. засвідчив про прихід важких часів, в країні знову назрівала політична криза. З кінця 1916 р. в місті знову кипіли шалені політичні пристрасті, які привели вченого до лав трудової народної соціалістичної партії навесні 1917 р. (осінню він вже покинув її).

Навесні 1917 р. в Одесі був створений орган Тимчасового уряду при міській думі — «Громадський комітет», а 6 (19) серпня 1917 р. відбулися вибори до міської думи на підставі положення про вибори виданого Тимчасовим урядом, згідно якого було скасовано майновий ценз для виборців. До міської думи було обрано 120 осіб, більшість серед яких належала до блоку есерів. Було в ній також багато кадетів, проте в цій думі були вже і видатні представники інтелігенції міста. Обраний А.О. Сапегін до міської думи був як представник трудової народної соціалістичної партії. Відомо, що до міської думи також був обраний доктор ботаніки професор кафедри ботаніки університету Б.Б. Гриневецький, який керував Ботанічним садом Новоросійського університету після А.О. Сапегіна. Б.Б. Гриневецький був обраний до Думи як представник польських організацій Одеси.

Робота міської Думи мала велике значення для міста, оскільки тільки

вона на ділі займалася важливими питаннями життя, проблемою нестачі грошей та ін. Велика кількість політичних партій та організацій, строкатість їхніх політичних вимог, боротьба між ними за політичну владу приводили до того, що господарськими проблемами міста займалася лише міська Дума. Проте слід відзначити співробітництво деяких сил проти міської думи (одними з них були більшовики). Наприкінці 1917 р. збройне повстання більшовиків мало успіх і Дума тимчасово припинила своє існування в січні 1918 р.

Хоч А.О. Сапегін багато працював в найновіших наукових галузях (генетиці та селекції), він не покадав викладацької роботи. Викладаючи з 1912 р. нові курси з генетики, основ теорії та методики селекції, проводячи практикум з цитології в Новоросійському університеті він вже в 1913 р. опублікував підручник «Основы теории и методики селекции сельскохозяйственных растений»[23, 24]. Вказаний підручник був одним з перших підручників з теорії і методики селекції сільськогосподарських рослин. Крім того, в курсі лекцій з «Основ теорії та методики селекції сільськогосподарських рослин» ним було уведено розділи з основ варіаційної статистики.

Все більше наукові інтереси вченого схилялися до агрономічної сфери. Селекція сільськогосподарських культур на наукових основах генетики, методика польового досліду ставали основними науковими напрямками в роботі А.О. Сапегіна. Підтвердженням цього є структура його наукових публікацій за 1907-1917 рр. Список наукових праць вченого за цей період містить 33 назви, серед них, виключаючи опубліковані дисертаційні роботи, 4 книжки (1910 р. – 2; 1912 – 1; 1913 – 1). Якщо за період 1907-1910 р. усі роботи вченого присвячені дослідженням в галузі ботаніки, то з моменту наукового відрядження публікуються дослідження в галузях цитології та селекції (1911-1912 рр.). У 1914 році серед опублікованих робіт з цитології та селекції вже з'являється одна робота з методики дослідної справи, а з 1915 р. вчений працює в галузі агрономії, використовуючи наукову базу в галузі селекції сільськогосподарських рослин та методики дослідної справи. Можна також стверджувати, що саме за період 1912-1917 рр. вчений став визнаним фахівцем в галузі застосування варіаційної статистики та математичних методів в агрономічних дослідженнях.

Результатами напруженої наукової роботи вченого були наукові публікації не тільки в провідних наукових збірниках, а й у більш публічних періодичних виданнях, як, наприклад, «Земледельческая газета»[25, 26].

В результаті можна зробити висновок, що саме за 1906-1917 рр. А.О. Сапегін сформувався як відомий та авторитетний вчений. Починаючи з ботаніки, вчений досяг успіхів у цитології, а згодом і у селекції сільськогосподарських культур, використовуючи в якості наукових основ генетику. Став визнаним фахівцем в галузі методології польового досліду,

використання варіаційної статистики та математичних методів в селекційних та агрономічних дослідженнях.

Література

1. Гусятников П.С. Революционное студенческое движение в России. 1899-1907/ П.С. Гусятников. – Москва, 1971. – 298 с.
2. Штерн С. Десятилетие конституционно-демократической партии в Одессе (клочки воспоминаний) / С. Штерн. – Одесса, 1915. – с. 8.
3. Самойлов О.Ф. Одеса на зламі століть (кінець XIX – початок XX ст.)/ О.Ф. Самойлов, М.О. Скрипник, О.Т. Ярещенко. – Одеса, 1998. – 232 с.
4. Волковинський В. М. Організації великоросійських шовіністів в Україні на початку XX ст. / В.М. Волковинський // Український історичний журнал. - 1999. – № 3. – С.63-74.
5. Нестроев Г. К истории студенческого движения в России (1902-1903). Каторга и ссылка / Г. Нестроев // Историко-революционный вестник. – 1926. – № 7-8. – С.131-147.
6. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 45. Оп. 4. Спр. 1498.Арк. 1-5.
7. ОмелянчукИ.В. Черносотенное движение на территории Украины (1904-1914 гг.) / И.В. Омелянчук. – К., 2000. – 168 с.
8. Одесский погром и самооборона. – Париж: Издание Западного Центрального комитета самообороны Поале-Цион, 1906. – С. 13.
9. Всеподданейший отчет сенатора Кузминского о причинах беспорядков, происходивших в гор. Одессе в октябре 1905 г., и о порядке действия местных властей // Материалы к истории русской контрреволюции. - Т.1. Погромы по официальным документами. – СПб., 1908. – С. 205-215.
10. Осипов Н. Черный октябрь / Н. Осипов // 1905 год. Революционное движение в Одессе и Одешине. - Одесса, 1925. - С. 220-235.
11. Одесские новости (Одесса). – 1906. – 28 октября. – С. 1-4.
12. Академист. Орган Всероссийского академического союза студентов (Одесса). - 1907. - № 3 (июнь - июль). – С. 1-2.
13. Архів НАН України. Особова справа академіка АН УРСР А.О. Сапегіна. Арк. 1-93.
14. Архів Одеського державного аграрного університету (ОДАУ). Особова справа проф. А.О. Сапегіна. Арк. 1-50
15. Сапегин А.А.Мхи сухих известковых скал окрестностей Одессы / А.А. Сапегин // Известия Императорского С.-Петербургского Ботанического сада. – 1907. – Т. 7. – С. 81-85.
16. Сапегин А.А.Механика наполнения водою мешочков песчаных мхов/ А.А. Сапегин // Известия Императорского С.-Петербургского Ботанического сада. – 1907. – Т. 7. - С. 113-117.

17. Сапегин А.А. Мхи горного Крыма/ А.А. Сапегин. – Одесса: Тип. Сапожникова, 1910. – 259 с.
18. Коновалов В.П. В.Г. Ротмистров и А.А. Сапегин: у истоков селекционно-генетического института. Н.И. Вавилов и А.А. Сапегин: верность дружбе и науке/ В.П. Коновалов, В.М. Соколов.– Одесса: «Астропринт», 2012. – 56 с.
19. Сапегин А.А. О поведении пластид в спорогенной ткани/ А.А. Сапегин // Зап. Новорисийского об-ва естествоиспытателей. – 1912. – Т. 39. - С. 1-6.
20. Сапегин А.А. Исследование индивидуальности пластиды/ А.А. Сапегин. – Одесса.: Тип. Сапожникова, 1913. – 269 с.
21. Лифаренко С.П. Селекційно-генетичний інститут: 100 років. 1912-2012: Нариси з історії / С.П. Лифенко. – О.: Астропринт, 2012. – 136 с.
22. Сапегин А.А. Законы наследственности как основа селекции сельскохозяйственных растений/ А.А. Сапегин. – Одесса: Славянская типография, 1912. – 105 с.
23. Сапегин А.А. Основы теории и методики селекции сельскохозяйственных растений / А.А. Сапегин. – Одесса, 1913. – 90 с.
24. Сапегин А.А. Основы теории и методики селекции сельскохозяйственных растений/ А.А. Сапегин // Зап. Императорского Общества сельского хозяйства Южной России. – 1913. - №1/2. – С. 1-38 ; № 3/4. – С. 20-52 ; № 5/6. – С. 47-66.
25. Сапегин А. А. «Срединная ошибка» и ее значение для оценки средних арифметических при сравнительных испытаниях / А. А. Сапегин // Земледельческая газета. – 1914. – № 34. – С. 1110–1112; № 36. – С. 1169–1171.
26. Сапегин А. А. Показатель пестроты участка и точности полевого опыта / А. А. Сапегин // Земледельческая газета.–1915.-№ 26.–С. 724–726.

Апостол М.В. Одесский период жизни академика ВУАН А.А. Сапегина: дореволюционные годы (1903-1917).

В статье исследуются дореволюционные годы одесского периода жизни акад. А.А. Сапегина. Доказывается, что именно эти годы являются периодом становления А.А. Сапегина как ученого и организатора

Ключевые слова: А.А. Сапегин, императорский Новороссийский университет, цитология, селекция, методика опытного дела.

Apostol M.V. The Odessaperiod ofacademicof AUASA.O. Sapeginlife: the prerevolutionary years (1903-1917).

The article investigates the prerevolutionary years of the Odessaperiod life ofacademicof AUAS A.O. Sapegin. It is provedthat it is theseyearswherea period of formationfor Sapeginas a scientist andorganizer.

Keywords: A.O. Sapegin, imperial Novorossiysk University, cytology, selection, methods of experimental work.